

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 6 Sayı: 28 Volume: 6 Issue: 28

Güz 2013 Fall 2013

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

DÂNİŞMENDNÂME'DE TRABZON TREBIZOND IN DANISHMENDNAMA

Ergin AYAN*

Öz

Dânişmend Gâzi'nin Niksar'ı merkez edinerek, çevresinde girişmiş olduğu fetih hareketleri, bu bölgelerin Trabzon'a bağlılığı nedeniyle, onu Trabzon dukalarıyla karşı karşıya getirmiştir. Melik Ahmed Dânişmend Gâzi, Niksar ve çevresini alarak burayı kendisine merkez yapmış, kendisine karşı oluşturulan Rum, Ermeni, Gürcü ittifakıyla, Trabzon Rumlarını da bir çok kez mağlup etmiştir. Bu nedenle *Dânişmendnâme* adlı destansı eserde, Dânişmendlilerin Trabzon ile ilişkileri önemli bir yer tutar. Bu çalışmada Dânişmend Gâzi'nin Trabzon'un Hıristiyan beyleriyle olan ilişkileri hakkındaki tarihi ve yarı destansı haberler, mümkün olduğu nisbette diğer tarihi kaynaklarla da karşılaştırılmak suretiyle aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Dânişmendnâme, Gavaris.

Abstract

Danishmend Ghazi's wars of conquest around his center Niksar made him come face to face with Trebizond dukes because they were the rulers of that provinces. Melik [Prince] Ahmed Danishmend Ghazi, conquered Niksar and surroundings and made her his own center. Danishmend Ghazi's struggled successfully with Greek, Armenian and Georgian alliance and also with Greeks of Trebizond. Because of this, at the epic source called *Danishmendnama*, relations between Danishmends and Trebizond takes a lot of space. At this study, relations between Danishmend Gazi and Christian rulers of Trebizond given from *Danishmendnama* and revealed information had been cross checked by other historical sources.

Keywords: Trebizond, Danishmendnama, Gavaris

Giriş

Malazgird savaşından önce Anadolu'ya giren ilk Türk gâzilerinden biri olan Melik Ahmed Dânişmend Gâzi, Selçuklu ailesinin eğitimcilerinden olan Dânişmend Taylu'nun oğludur. 1071 Malazgird savaşından sonra çeşitli yollardan gelen Türk boyları Anadolu'yu Selçuklu devleti adına yurt yapmak için fetihlere girişmişlerdir. Boy beylerinin idaresindeki bu Oğuz-Türkmen gruplarının, yerli halk ve Bizans ile yaptıkları mücadeleleri anlatan vekâyinâmeler bulunmadığı ve bu konularda bilgi veren diğer tarihî kaynakların azlığı sebebiyle *Dânişmendnâme* adlı yarı destansı eser, kaynak olarak büyük bir önem taşımaktadır. Çevresinde büyük bir kahraman olarak bilinen Melik Ahmed Dânişmend Gâzi'nin Rumlarla mücadeleleri ve fetihleri ağızdan ağıza geçip, onun ölümünden yaklaşık 150-200 sene sonra ilk defa olarak Mevlânâ İbn-i 'Alâ tarafından yazılı hale getirilmiştir. Eser bir destan niteliği taşımakla beraber, birçok yerli ve yabancı tarihçinin de ifade ettiği gibi, tarihi olaylarla örtüşen pek çok yönü bulunduğu için, kaynak olarak da kullanılabilir özelliğe sahiptir.

* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1071-1178 yılları arasında Sivas, Tokat, Malatya, Kayseri, Amasya ve civarında hüküm sürmüş bir Türkmen hânedânı olan Dânişmendlilerin kurucusu olan Emîr Dânişmend Gâzî'nin menşei hâlâ netleşmemiş bir konudur¹. Bunun nedeni kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamasıdır. Selçuklu tarihçisi İbn-i Bibî, eserinde Dânişmendlilere yer vermediğini söylemektedir. İbn-i Bibî bu konuda şunları yazmaktadır: “Kitabıma Sultan Gıyaseddîn Keyhüsrev zamanından başladım. Çünkü Sultan Süleymân b. Kutalmış'ın yönetimi nasıl ele aldığı konusunda², Emîr Mengücek, Emîr Artuk ve Emîr Dânişmend gibi büyük emirler hakkında kesin bilgim yoktu. Onlar hakkında yazılmış olan tarih kitaplarının anlaşılması çok zor olduğu için onlardan faydalanma imkânı da bulamadık. Üstelik eski zamanlardan gelen sözlü rivâyetler ise çelişkili ve tutarsız idi.”³. Buna mukabil Aksarayî, Melik Danişmend hakkında ilk olarak “Sultan Alparslan'ın, Malazgird Savaşı'nda esir etmiş olduğu İmparator Romanos'u memleketine geri gönderdiği sıralarda, Melik Danişmend'in Niksar, Tokat, Sivas, Elbistan ve havalisini ele geçirdiğine” dair gerçek tarihi bilgileri vermektedir⁴.

İbnü'l-Esir eserinin bir yerinde Gümüştekin İbn Dânişmend Taylu'dan bahsediyor. Gümüştekin'e babası Türkmenlere muallimlik yaptığı için İbn Dânişmend lâkâbının verildiğini ve melikliğe kadar yükseldiğini belirtiyor⁵. Bu durumda Gümüştekin Ahmed'in Dânişmend Gâzî'nin oğlu mu yoksa bizzat kendisi mi olduğunu, destanda hangisinin kasd edildiğini kestirmek güçtür⁶. Sultan Alparslan 1064 yılında ilk Anadolu seferine çıkınca Urmiye gölünün kuzeydoğusundaki Merend kentine ulaştı. Merend'de bulunduğu sırada, yanına pek çok kez Anadolu'ya gazâ akınlara çıkan Tuğtegin adındaki bir Türkmen emîri geldi. Tuğtegin'in yanında bulunan çok sayıdaki Türkmen, cihâd konusunda tecrübeli olup, o bölgeleri çok iyi tanımaktaydılar⁷. Dânişmend lâkâblı Taylu Muhammed, Sultan Alparslan'ın birinci Kafkasya seferinde Selçuklu ordusuna kılavuzluk eden ve sefere katılan Türkmen beylerinden biri idi⁸. Ünlü İlhanlı vezîri ve tarihçisi Reşidüddîn Fazlullâh ve Zâhîrüddîn Nişâbüri onu Dânişmend Muhammed olarak zikretmekte ve Sultan Alparslan'ın (1063-1072) Malazgird savaşına katılan kumandanlarından biri olduğunu belirtmektedirler. Aynı kaynaklara göre o, bu savaşta çok değerli tavsiyeleriyle, önemli bir rol oynamıştır⁹. Muhtelif kaynaklar onun Malazgird zaferini müteakip, Niksar, Tokat ve Elbistan havalisini zaptettiğinde müttetikirler¹⁰. Reşidüddîn'e göre,

¹ Dânişmend Gâzî'yi Ermeni aslından gösteren Urfalı Mateos (1987). (*Urfalı Mateos Vekâyinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, Çev. H. D. Andreasyan, Ankara, s. 225), onun 12 oğlu bulunduğunu ve büyük oğlu Emîr Gâzî'nin diğer bütün kardeşlerini öldürterek yerine geçtiğini yazmaktadır. Danişmend Gâzî'nin soyu ve menşei hakkında geniş bir tetkik ve tartışma için bk. M. Halil Yınanç (1944), *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul, s. 94-98.

² Gerçekten de Kutalmışoğlu Süleymânşâh'ın Anadolu'da yerleşmesi ve bir devlet kurması konusunda bir takım farklı rivâyetler bulunmaktadır. Meselâ Anonim bir Anadolu Selçuklu Tarihi, Sultan Alparslan'ın Şam şehrini amcasının oğlu Kutalmışoğlu Süleymânşâh'a verdiğini yazıyor. Bk. Feridun Nafiz Uzluk (1952). *Anadolu Selçukluları Gününde Mevlevî Bitikleri Anadolu Selçukluları Tarihi III*, Ankara, s. 23. Yani bu kaynağa göre Süleymânşâh, Selçuklu Sultanlarının izni ve bilgisi dahilinde hareket ediyordu. Bu kaynaktaki bilgilerin yanlış olduğu muhakkaktır, çünkü devamında, Süleymânşâh'ın Halep önlerinde hastalanarak öldüğünü yazıyor ki, bu tamamen tarihi gerçeklere aykırıdır. Süleymânşâh Suriye Selçuklu Meliki Tutuş ile yaptığı bir savaş sırasında ölmüştür. Bu ve bunun gibi farklı rivâyetler bulunduğu için İbn Bibî eserinde Süleymânşâh hakkında hiçbir ayrıntıya girmemiştir.

³ İbn-i Bibî (1996). *el-Evâmîrü'l-Alâiye fi'l-Umûri'l-Alâiye*, I, Haz. Mürsel Öztürk, Ankara, s. 29.

⁴ Aksarayî (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, s. 13.

⁵ İbnü'l-Esir (1986). *el-Kâmil fi't-Tarih*, X, çev. A. Özeydin, İstanbul, s. 247.

⁶ Dânişmend adı Bizans ve Süryani kaynaklarında da yer almaktadır. Niketas Khoniates (1995). (*Historia*, Çev. F. İşıltan, Ankara, s. 12)'de Tanismanios veya Persarmeni, Ioannes Kinnamos (2001). (*Historia*, çev. I. Demirkent, Ankara, s. 12)'da Tanisman, Urfalı Mateos (1987). (*A. g. e.*, s. 204 ve n. 247)'da Tanismanios şekillerinde geçmektedir. Bu devir tarihçilerinden Süryani Mihael de şunları aktarıyor: “(1085) tarihinde, Tanouşman⁶ adlı bir Türk amiri, Kapadokyaya taarruz edip Sivas, Kayseriye ve diğer şimal muntakalarına hakim oldu. Beni Tanouşman ailesinin nüfuz ve kuvveti böyle başlamıştır.”. Süryani Mihael (1944). *Süryani Patrik Mihael'in Vekâyinâmesi II (1042-1195)* (Neşr. H. Andreasyan, T.T.K. Kütüphanesinde yer alan daktilo edilmiş nüsha), Ankara, s. 30.

⁷ İbnü'l-Esir (1986). *A. g. e.*, X, s. 49.

⁸ Müneccimbaşı (2001). *Câmiu'd-Duvel Selçuklular Tarihi II. Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Neşr. ve Terc. A. Öngül, İzmir, s. 144; Ergin Ayan (2009). “Sultan Alparslan'ın Ermeni-Gürcü Siyaseti”, *Karadeniz*, Sayı 2, s. 14.

⁹ Reşidüddîn Fazlullâh (1999). *Câmiü't-Tevârih*, II/5, Neşr. A. Ateş, Ankara, s. 32 vd.; Zahirüddîn Nişâbüri (1332 hş.). *Selçuknâme*, Tahrân, s. 25.

¹⁰ M. Halil Yınanç (1993). “Dânişmendliler”, *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, V, İstanbul, s. 468.

Malazgird zaferinden sonra Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan, Dânişmend Gâzî'ye Kayseri, Zamantı, Sivas, Develu, Tokat, Niksar ve Amasya havalisini fethetme görevini vermiştir¹¹.

Dânişmend Gâzî ile arkadaşlarının bu havâliyi fethetme girişimine başlamaları *Dânişmendnâme*'de destansı bir biçimde ve olağanüstü hikayelerle süslenmek suretiyle anlatılmıştır. Buradaki rivâyete göre, Melik Dânişmend ile Sultan Turasan¹² Anadolu'nun fethedilmesi için halife tarafından görevlendirilmiş olup¹³, tarihî kaynaklarda adı geçen Sultan Alparslan mevzuya hiç dahil edilmez. Kaynakların ifade ettiği gibi, Sultan Alparslan Dânişmend Gâzî'yi resmî olarak bu bölgenin fethi ile görevlendirmiş ise, zamanın diplomasi usullerine göre, bu emri Bağdâd halifesine de bildirmiş ve tasdik ettirmiş olmalıdır. Ya da böyle bir emir veya karar, sultan ile halife arasındaki yazılı veya sözlü bir meşveretin sonucunda ortaya çıktığından, destanda halifenin adının geçmesi olağan, fakat Sultan Alparslan'dan ve Malazgird Savaşı'ndan bahsedilmemesi bir eksikliktir.

Dânişmend Gâzî ve Trabzon Dukaları

Kaynakların verdiği haberler, Dânişmend Gâzî'nin tarihsel açıdan Malazgird sonrası Anadolu'yu fetih koşullarında oluşturduğu beyliğin tarihine ışık tuttuğu ölçüde anlam ve önem kazanmaktadır. Bu sürecin içerisinde doğal olarak, Trabzon'un Türkler tarafından fethinden önceki uzun çağları ilgilendiren hususlar da vardır. Öte yandan tarihçilerin gözünde iki taraf arasındaki müşterek tarihin hususiyetle anlamlı olduğu dönem, bölgede Dânişmendlilerden önce mevcut olan yerel hâkimiyetlerin, Dânişmend Gâzî tarafından fethedildiği, nüfuz edildiği, kazanıldığı olaylar silsilesini kapsamaktadır.

Dânişmendnâme'de Trabzon ile ilgili ilk haberler Tokat Hıristiyan Beyi Gavaris¹⁴'in Canik Beyi Matroid'den yardım istemesi vesilesiyle yer almaktadır. Gavaris (Gavras veya Gabras) Matroid'in oğludur. Buna göre Dânişmend Gâzî Tokat'ı kuşatınca Gavaris, Melik'in elinden kaçıp, Canik Beyi Matroid'e gitti ve Melik'in yaptığı kötülükleri anlattı. Öfkelenen Matroid Canik askerlerini, Trabzon ordusunu, Ermeni ve Gürcü sipahisinin hepsini topladı. Onlar gelip Harsonisiyye (Niksar)¹⁵ Irmağı'nın kenarında toplanmışlardı¹⁶. Melik Dânişmend de otuz bin asker ile Cincife Yazısı'nda¹⁷ konaklamış, bu haberi duyan Matroid ise bir gece baskını

¹¹ Reşidüddin (1999), *A. g. e.*, II/5, s. 39; Karş. Nişâbüri (1332 hş.). *A. g. e.*, s. 28; Müneccimbaşı (2001). *Aynı yer*; Gaffârî (1332 hş.). *Târîh-i Cihân Ârâ*, Neşr. Seyyid Kâzım Müsevî, Tahran, s. 132.

¹² O. Turan (1993). (*Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, s. 126), Turasan'ın Hasan Bey olduğunu ifade ediyor ki Anna Komnena (1996). (*Alexiad*, Çev. Bilge Umar, İstanbul, s. 332) da Dânişmend Gâzî ile Haçlılara karşı birlikte hareket eden bir baş satrap Hasan Bey'den bahsetmektedir; Cenâbî'deki kayıtlar için ayrıca bk. Muharrem Kesik (2001). "Cenâbî'ye Göre Dânişmendliler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul, Sayı 4, s. 245.

¹³ Necati Demir (1999). *Dânişmendnâme*, Niksar, s. 21'de Hicri Receb 460 (Mayıs-Haziran 1068), Cenâbî'de Receb 360 (Nisan-Mayıs 971) tarihleri veriliyor ki, kronolojiye göre birinci tarih daha doğru olsa gerektir. Eğer birinci verilen tarih doğru ise, destanda adı geçmemekle beraber bu Halife el-Kaaim Biemrillâh'dır (1031-1075). Muharrem Kesik (2001). *A. g. m.*, s. 245.

¹⁴ Gabras veya Gavras adı eski Khaldiya'ca bir kelime olup, "kahraman bir adam" manasını taşımaktadır. Kelime Gabar kökünden gelmiş olup, kuvvetli, güçlü, galip demektir. Bk. Fallmerayer (1827). *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt*, München, s. 19 dipnot 2; Karş. J. P. Fallmerayer (2011). *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, Terc. A. Cevat Eren, Ankara, s. 19.

¹⁵ Niksar adı Niketas (1995)'da (*A. g. e.*, s. 23) ve Kinnamos (2001)'da (*A. g. e.*, s. 18) Neo Kaisareia olarak geçmektedir. Şehrin halk arasında ve doğu kaynaklarında Nik-Hisar (İyi Hisar) diye söylenmesi aslında Neocaesarea'dan ileri gelir. Ünlü coğrafyacı Strabon, bu ismi zikretmemekle beraber Pontos Kralı Mithridades'in müstahkem şehirlerinden biri olan Caberia (Kabarîa) dan bahsetmiştir ki, bunun Neo-Kaysariyye olduğu anlaşılmalıdır. Kabarea tahrip edildikten sonra, onun yerini Pompeius tarafından kurulan Diospolis almıştır. İmparator Augustus'a (M.Ö. 27-M.S. 14) izafeten Sebaste, Roma İmparatoru Tiberius (M.S. 14-32) devrinde ise Neo Caesarea olarak da geçmiştir. Bk. Besim Darkot (1993). "Niksar", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, IX, İstanbul, s. 273. Abû'l-Farac (1987). (*Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ö. Rıza Doğrul, Ankara, s. 359, 367) ise Dânişmend Gâzî'den Sebaste emiri olarak söz etmektedir. *Dânişmendnâme*'de muhtelif sahifelerde ise Niksar, Harsonisiyye olarak geçmektedir; Ayrıca bk. Merdin Yılmaz Melikoğlu (1995). "Melik Ahmet Dânişmend Gâzî Tarihi'nde Niksar-Harsonisiyye", *Melik Ahmet Danişmend Gazi ve Danişmendname Sempozyumu Tebliğleri*, Niksar, s. 59-62.

¹⁶ Necati Demir (1999). *A. g. e.*, s. 226.

¹⁷ Niksar'a 35 km. kadar uzaklıktaki Çamağzı.

planlamıştır. Rumların planlarını öğrenen Melik Gâzî, askerlerini pusuya yatırmış, yapılan savaşta Matrobid öldürülmüştür¹⁸.

Burada adı geçen Matrobid büyük bir ihtimalle Theodor Gabras'dır. Çünkü, Anna Komnena¹⁹'nın anlattığı Çoruh Irmağı kenarında yapılan savaşın şekliyle, *Dânişmendnâme*'de Cincife Yazısı'nda cereyan ettiği anlatılan savaşın seyri birbirine çok benziyor. Ayrıca, o tarihlerde Trabzon beyi *Dânişmendnâme*'de Matrobid olarak adı geçen Theodor Gabras'dır. Yine aynı eserde Matrobid'in dört oğlundan bahsedilmesi ve bu çocuklardan ikisinin isimlerinin diğer kaynaklarla birbirini tutması bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bu çocuklardan birinin adı Küste (Konstantin Gabras) diğerinin adı ise Yorgi (Georgios Gabras)'dir ki, Anna Komnena da bu hususu teyid etmektedir. *Dânişmendnâme*'de Matrobid'in muhtelif sahifelerde Niksar beyi, Trabzon beyi, Canik beyi olarak zikredilmesi, Trabzon Dukalığı'nın²⁰ o tarihlerde bu bölgelere hakim olduğunu göstermektedir. *Dânişmendnâme* Theodor Gabras'ın Niksar'ın fethinde öldürüldüğünü gösteriyorsa da Osman Turan onun 1098 Haziran'ında Çoruh kıyısında başı kesilerek öldürüldüğünü tesbit etmiştir²¹. Claude Cahen ise Theodor Gavras'ın Erzurum'da yakalanarak öldürüldüğünü, fakat öldürülme tarihinin bilinmediğini belirtiyor²².

Gavras, babası Matrobid'in savaş esnasında öldürüldüğünü duyunca, oradan kaçıp Niksar'a gitti. Melik Dânişmend de Niksar önlerine gelip, şehri kuşattı. Buna karşı Gavras dört bir tarafa mektuplar gönderip, yardım istedi. Artuhî²³ ile Abdurrahman-ı Tokadî²⁴ Melik Dânişmend'de dediler ki: "Biz babamızdan şöyle işittik: Sematorgos Kilisesi²⁵ olduğu sürece Niksar şehrini kimse alamaz. Çünkü bu şehri tılsımla Sematorgos bağlamıştır. Şehrin kilidi o kilisededir.". Sonra Melik dedi ki. "Ne yapalım da bu kiliseyi harap edelim?". Artuhî²⁶ ile

¹⁸ Necati Demir (1999). *A. g. e.*, s. 226; Ayrıca bkz. Kamil Şahin (1999). *Dânişmendliler Döneminde Niksar (1071-1178)*, Niksar, s. 36.

¹⁹ Anna Komnena (1996). *A. g. e.*, s. 409 n.2.

²⁰ Geniş bilgi için bk. Ergin Ayan, "Trabzon Dukalığı: Gabras Ailesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (Trabzon, 25-26 Mayıs 2005) I*, Trabzon 2007, s. 55-66.

²¹ O. Turan (1993). *A. g. e.*, s. 136 n. 82.

²² Claude Cahen (1979). *Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979, s. 103.

²³ *Dânişmendnâme*'deki kahrâmanlar arasında Artuhî adıyla yer alan bu Türk beyinin tarihi faaliyetlerine ait hatıra Amasya-Tokat havalisindeki Artukova veya Artukâbâd ismidir ki bu isimler onun bu bölgedeki fetihleri ile ilgilidir. O. Turan (1993). *A. g. e.*, s. 124; Tarihi kayıtlarda Artuk b. Eksük olduğu tahmin edilen Artuhî (Artuk Bey), *Dânişmendnâme*'ye göre (s. 58 vd.) Göçküntü dağında onu ki bin eve sahip bulunan bir kimse ile Malatya'da esir edilen Türklerden Abdurrahman Harezmi'nin kızından doğmuştur ve Tokat bölgesinde Melik Dânişmend ile karşılaştığında, Hristiyan iken Dânişmend Gâzî tarafından Müslüman edilip, gâzâ arkadaşı olmuştur; Cenâbî'de "Melik'in ordu kumandanı ve vezîri İltekin el-Artukî olarak geçmektedir. Bk. Muharrem Kesik (2001). *A. g. m.*, s. 250; Nişâbüri (1332 hş). (s. 25)'de Artuk Bey'in, Alparslan'ın Malazgird savaşına katılan Türk beylerinden biri olduğunu ve savaştan sonra Alparslan'ın kendisine Mardin ve Amid taraflarını fetih görevini verdiğini (s. 28) yazıyor. *Dânişmendnâme*'de adı geçen Artuhî yani Artukî şayet Nişâbüri (s. 25) ve Reşidüddin (1999)'de (s. 32) zikredilen Artuk Bey ile aynı şahıs ise, bunun önceden Hristiyan olmadığı anlaşılır. Her iki kaynağın verdiği bilgileri karşılaştırdığımızda, Artuk Bey'in Malazgird savaşına katıldığı ama aynı zamanda Orta Karadeniz'in iç kesimlerinde fetihler yaptığı da doğrudur. Yukarıda O. Turan'ın belirttiği gibi bu bölgede Artukova adıyla bıraktığı isim bunu doğrulamaktadır. Nitekim Döğer boyuna mensup Türkmen kitleleriyle Yeşilırmak ve Kelkit havzalarında fetihler yaptığı tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bk. M. Fuad Köprülü (1993). "Artuklular", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, I, İstanbul, s. 617 vd.; A. Sevim (1990). *Ünlü Selçuklu Komutanları*, Ankara, s. 46 vdd.; Artuhî'nin Müslüman olduktan sonraki adı *Mirkâdü'l-Cihâd*'da Mizban olarak geçmektedir. Bk. Ali Akar (1995). "Melik Danişmend Gâzî Cenkerini Anlatan Eserlerden Mirkâtü'l-Cihâd", *Melik Danişmend Gazi ve Danişmendname Sempozyumu*, Niksar, s. 36.

²⁴ Tokat'ta tutsak alındıktan sonra Müslümanlığı kabul etmiştir. Dânişmend Gâzî'nin en yakın gâzâ arkadaşlarından.

²⁵ Destanda Sematorgos (veya Tamatorgos) Kilisesi şöyle anlatılır "Râvîler şöyle rivâyet gırlar kim, Rumda Harsonisiyye gibi şehir yoğudu. Şöyle kim, İstanbul menendi bir şehir idi. Pes İstanbul'da bir deyrir var idi, ana Ayasofya derler idi. Bu Harsonisiyye şehir kim Niksar'dur bunda dahi bir deyrir var idi. Anın adı Tamatorgos idi. Ol deyriri bir gal'a gibi imarat gılmış idi. 700 Ruhban ol gal'a içinde olurlar idi. Ol ruhban ki adı Tamatorgos idi. Temam riyazet ehli idi. Gamu dağvoetlileri bilur idi. Cazulu, sihir, tılsımat bağlamak bilur idi. Ol deyrircazulun ile dıve, periye yapturmuş. Şöyle kim devleri ve perileri ve cinnileri kendüye musahher eyleyüp yer altından bir lağum kazdırmış, Niksar'dan ta İstanbul'a varınca imarat gıldürmüş. Şöyle kim Tamatorgos deyririnden yer altından Ayasofya'ya varurlardı. Ziyaret gıgup gendi deyrine gelür imiş ki ta şimdide değın ol lağmun eseri vardur derler.". Bk. Merdin Yılmaz Melikoğlu (1995). *A. g. m.*, s. 60.

²⁶ *Dânişmendnâme*'de Artuhî adıyla zikredilen kumandan Bizanslılarla amansız bir mücadeleye girişmiş olan Artuk Bey'dir. Artuk b. Eksük hakkında geniş bilgi için bk. A. Sevim (Ocak 1962). "Artukluların Soy ve Artuk Bey'in Siyasî Faaliyetleri", *Belleten XXVI/101*, s.121-146.

Efrumiye²⁷ “Tanrı’nın inayetinde ve senin devletinle bu şehri inşaallah alırız” dediler. Melik Dânişmend onları alkışladı. Artuhî ve Efrumiyye kalktıktan sonra çadırlarına geldiler. Trabzon sultanının²⁸ dilinden Rumca bir mektup yazıp Gavras katına gönderdiler. Mektubun başında: “Titi miti, İsa’nın eşeğinin ayağı. Mektubu gönderen Puthil’dir” diye yazdıktan sonra, “Mektup sana Gavaris’a gönderilmektedir. İştittim ki Melik Dânişmend, Niksar üzerine gelmiş, Matrobid’i öldürmüş, şehri kuşatmış. Trabzon’da bir haç vardır. Mesih devrinden kalmıştır. Onu sana gönderiyorum. Sematorgos Kilisesi’ne koyun. Cazular²⁹ seni, yenemezler. Sonra ben de çok sayıda asker toplayıp, haçın arkasından yetişeceğim.” dedi. Efrumiyye o mektubu aldıktan sonra hile ile kendini iyi bir papaz şeklinde süsledi. Öyle güzel ruhban oldu ki, Artuhî onu görüp, güldü. Efrumiyye kalktı şehre ve kale kapısına vardı. Kafirler onu görüp, sordular: “Sen kimsin?” Efrumiyye söyledi: “Ruhbanım Trabzon’dan mektup getiriyorum, Gavaris’ın yanına gidiyorum.”. Gavaris’a haber verildi, buyurdu kapıyı açtılar. Efrumiyye içeri girince, hemen kapıyı kapattılar. Efrumiyye, Rumca Gavaris’a selâm verdi. Gavaris Efrumiyye’yi gördü, güzel yüzüne hayran oldu. Kafirlerin tamamı söyledi: “Bu ne güzel ruhbandır.” dediler. Sonra mektubu açıp, okudular. Kafirler sevindi, sonra Efrumiyye’ye sordular: “Sen böyle güzel bir ruhban olarak nasıl gelebildin?” dediler. Efrumiyye söyledi: “Mesih’in haçını getirdim. Bu şehri koruyacak. O beni korumaz mı?” dedi. Rumiler, Efrumiyye’den bu sözü işitince onu takdir ettiler ve dediler: “Haç ne zaman gelecek?”³⁰ Söyledi: “Sabah iki yüz kişi haç ile geliyorlar. Hem o haç ağırdır. Ancak bir deve getirebilir.”. Kafirler işitip sevindiler. Sonra şehrin beyi Gavaris buyurdu: “Bunu hemen kiliseye ulaştırın, ruhbanlar da görsünler.” dedi.

Sonra ruhbanlar Efrumiyye’yi kiliseye Sematorgos ruhbanın yanına ilettiler. Yüz yaşını aşkın olan bu adam Efrumiyye’ye bakınca hayran oldu ve hal hatır sordu. Efrumiyye mektubu ona da gösterdi. Alıp, okudu, sevindi ve sordu: “Haç ne zaman gelecek?”. Söyledi: “Sabah gelir”. Ruhbanların hepsi işitip, sevindi. Sonra Efrumiyye söyledi: “Ben gideyim, onlara haber vereyim. Çabuk gelsinler ki Cazular onları yakalayamasın” dedi. İzin verilince söylediler: “Sakin Cazulara rastlamayasın.”. Efrumiyye söyledi: “Onlardan ben de korkuyorum.”.

Sonra Efrumiyye’yi dışarı gönderdiler. O, Melik’in yanına geri dönünce mektubun durumunu, şehre ve kiliseye gittiğini, ruhban ile söyletiğini, şehir beyi ile buluştuğunu Melik’e anlattı. Melik onu takdir etti. Hemen buyurdu iki yüz pehlivan hazırlandı. Artuhî, Abdurrahman-ı Tokadı ve diğer seçkin beylerle bir deve donatıldı. Üzerinde haç var sansınlar diye yanlarına alıp, hemen şehre doğru yürüdüler. Ruhbanların en büyüğü kapıyı açınca, Müslümanlar hemen kılıçlarını çekip, içeri girdiler ve kiliseyi ele geçirdiler. Sabah olup, güneş doğunca gâzilerin sesini duyan kafirler, burçların üzerine çıktılar. Gördüler ki gâziler kiliseyi almış, ruhbanları kırmışlar. Derhâl Gavaris’a haber verdiler. Gavaris dedi: “Eğer Müslümanlar kiliseyi almışlarsa, bu şehri de alacaklardır.”³¹.

Bunun üzerine şehir halkı el birliği yapıp, şehri savunmaya başladı. İki taraf arasında müthiş bir savaş cereyan etti. Sonunda Gavaris, iki bin askerle kaleden çıkıp, Müslümanlara hücum etti, fakat Melik Dânişmend tarafından başı kesilerek öldürüldü. Gavaris’ın Nikola ve

²⁷ Destanda adı geçen Efrumiyye’nin Malatya’daki Ermeni Beyi Gabriel’in kızı Morphia olduğu tahmin edilmektedir. *Dânişmendnâme*’de Amasya Beyi Şattat’ın kızı olarak görülmektedir. Sonradan Müslüman olup, Artuhî ile evlenmiş ve Dânişmend Gâzi ile birlikte gâzâlara katılmış bir kadın kahramandır. O. Turan (1993). *A. g. e.*, s. 125 vd.; Cenâbî’de de Şattat’ın kızı olarak görünüyor bk. Muharrem Kesik (2001). *A. g. m.*, s. 250 vd.; Ermeni Thoros’un kayınpederi ve Ortodoks olan Gabriel hakkında bk. Steven Runciman (1989). *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, Çev. F. Işıltan, Ankara, s. 58; *Mirkâdû’l-Cihâd*’da Efrumiyye’nin Müslüman olduktan sonraki adı Mihriban olarak geçmektedir. Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddin, Efrumiyye Banu’nun tarihi kişiliğini destanî kaynaklara dayandırarak, Amasya Valisi Jotattis’ün kızı Apa Rumiye olduğunu, Artuhî ile evlendikten sonra da isminin küçük bir ses değişikliği ile Efrumiye Banu haline geldiğini ileri sürüyor. Bk. Bk. Ali Akar (1995). *A. g. m.*, s. 36, 77.

²⁸ *Dânişmendnâme*’de Trabzon Sultanı olarak geçen bu unvanın aslında Trabzon dukası olması gerekir. Çünkü o tarihlerde Trabzon’da Bizans’a bağlı olarak hüküm süren bir dukalık mevcuttu. Trabzon’da mahalli Hıristiyan beyleri hüküm sürdüğünden ve sultanlık İslâmî bir kavram olup, bu unvan halifeden alındığından Trabzon dukaları için bu unvanın kullanılması yerinde değildir.

²⁹ Destanda geçtiğine göre Hıristiyanlar Müslümanlara “cazu” diyorlardı.

³⁰ Necati Demir (1999). *A. g. e.*, s. 230.

³¹ Necati Demir (1999). *A. g. e.*, s. 231.

Yorgi adlarındaki iki oğlu korkularından Müslüman oldular. Sonra kale halkı kapıyı açtı. Şehir alındı ve Gavaris'in hazinesi gâzilere dağıtıldı.

Melik Dânişmend bu gâzâdan sonra yirmi bin askerle Canik tarafını fethedip, Trabzon'a gitmek istiyordu³². Sabah olunca Melik'in buyruğuyla ordu hazırlanıp, Canik tarafına gitmek üzere yola çıktı. İki gün sonra Halkümbed³³ kalesine ulaştılar. Bir kuşatmadan sonra kale beyi Mihayil kaleyi teslim etti³⁴. Bu kaleyi teslim aldıktan sonra Melik Dânişmend, Artuhî'yi on bin askerle Cabusiyye³⁵ ve Hayruriyye³⁶ ilini fethetmek üzere göndermişti. O illere varınca fethettiler.

Sematorgos Kilisesi'nin harap olduğuna, Gavaris'in ve ruhbanların hepsinin öldürüldüğüne dair haberleri duyunca Trabzon Sultanı Puthil çok üzüldü. Çünkü Gavaris onun amcası idi. Puthil dört bir tarafa haberler gönderip, asker topladı. Melik Dânişmend ve diğer gâzilerden intikam almak üzere yola çıktı³⁷. Trabzon Sultanı Puthil, mektuplar gönderince Gürcistan Beyi Ehron otuz bin er ile geldi. Ahlat³⁸ Beyi Bedros da yirmi bin er ile ulaştı. Ermeni Beyi İklis³⁹, Trabzon'a gitmek üzere yola çıktı. Puthil'e haber verildi: "Beyleri karşılayıp konaklayacak yer sağla.". Yemek getirip, ikramda bulundular, içki içmekle meşgul oldular, yılan zehiri içtiler. Puthil, Melik Dânişmend'in durumundan onlara haberler verdi. Gürcü Ehron dedi ki: "Bizim aramızda bir pehlivan yok mu ki varsın, Melik Dânişmend'in işini bitirsin."⁴⁰. Puthil'in Kara Burç adında çok korkunç bir pehlivanı vardı. Rum ülkesinde ona karşı koyacak kimse yoktu. O toplantıda ayağa kalktı, and içti: "Matron Kilisesi hakkı için ben gideyim, Melik Dânişmend'in işini bitireyim." dedi.

O sırada askerlerin arasında bir kargaşa oldu. Şikayete gelen yüz kişi Puthil'e Artuhî'den şikayet edip söylediler: "Artuhi Rum ilini tamamen harap etti". Puthil onlara sordu: "Siz nerelisiniz?" Söylediler: "Karakuş Kalesi⁴¹'ndeniz, Artuhi gelip kalemizi kuşattı.". O anda elinde bir mektupla bir elçi geldi. Mektupta: "Mihayil tarafından Puthil'e: Bil ve haberdar ol. Melik Dânişmend bizim Halkümbed Kalesi'ni kuşattı ve kardeşim Fasil'i öldürdü. Bana yardım et. Şayet gelmezsen kaleyi harap edecek." demiş. Sonra Harsonisiyye'nin durumunu, Gavaris'in ölüp, oğullarının Müslüman olduklarını bildirmiş. Şimdi bu insanlar ile ne yapalım? diye sordular.

³² Necati Demir (1999). *A. g. e.*, s. 234.

³³ Halkümbed veya Harkümbed günümüzde Niksar'ın Çalca köyüne bağlı mevki. Yeni adı Kümbetli'dir. Niksar'ın Gökçeyazı bucağına bağlı, şehre 15 km. uzaklıkta bir köydür.

³⁴ Necati Demir (1999). *A. g. e.*, s. 235 vd.

³⁵ Sunisa. Niksar'ın batısında, Amasya'nın kuzeybatısında, Ladik'in kuzeydoğusunda, Kelkit Irmağı'na yakın bir mekan.

³⁶ Bugün Erbaa ilçesine bağlı Boğazkesen adlı bir bölgedir.

³⁷ Necati Demir (1999). *A. g. e.*, s. 237.

³⁸ Selçuklulardan önce Ahlat'ta Mervanoğulları Emîrliği hüküm sürmekteydi. Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey döneminde Ahlat'a hâkim olan Mervânî Emîri Nasrüddevle (1011-1062), 1048'de kendi isteğiyle Selçuklu hâkimiyetini kabul etmiş ve hutbeyi Selçuklular adına okutmuştur. Abû'l-Farac (1990). *A. g. e.*, I, s. 206; Karş. M. Altay Köymen (1976). *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul, Tablo I; Nasrüddevle 1062'de ölmüştür. Bk. İbnü'l-Ezrak (1990). *Mervânî Kürtleri Tarihi*, Çev. M. Emin Bozarlan, İstanbul, s. 166; Sultan Alparslan, bölgeyi Mervânîlerin elinden alarak Malazgird zaferinde karargâhını Ahlat'a kuran Emîr Sanduk'a ikta etti, ancak zaferden biraz sonra burayı tekrar Mervânîlere verdi. Fakat bölge yine de Selçuklu valiler tarafından idare olunuyordu. Ancak 1084 yılında Ahlat ve çevresi Mervânî vezîri Fahrüddevle tarafından işgal edilince, Selçuklular Ahlat'ı bir daha Mervânîlere vermemek üzere alıp, Emîr Sanduk'a verdiler. Bununla birlikte 1100 tarihinde Sökmeniyye Beyliği'nin kurulmasına kadar bölgede kesin hatlarla belirlenmiş bir otoritenin olmadığı anlaşılıyor. Rahmi Tekin (2000). *Ahlat Tarihi*, İstanbul, s. 37 vd.; Karş. İ. Kafesoğlu (1953). *Sultan Melikşah Devrinde Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, s. 54; F. Sümer (1998). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, İstanbul, s. 53; *Dânişmendnâme*'de 1071 Malazgird Zaferi ile 1104-1105 Dânişmend Gâzi'nin ölümü yılları arasında herhangi bir tarihte Ahlat Beyi olarak gösterilen Bedros adına tarihî kaynaklarda rastlanmıyor. Ancak, Rahmi Tekin'in yaptığı araştırmada (s. 132) Begors adlı bir köyün isminden bahsedilmiştir ki nereden kaynaklandığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Bu ad o tarihler arasında Ahlat'da hüküm süren Mervânîlere ait Kürtçe bir isim olabilir ki, bu da imkansızdır. Çünkü Müslüman olan Kürtlerin Hristiyan Trabzon dukalarıyla ittifak kurması söz konusu değildir. Ahlat Beyi Bedros'un *Dânişmendnâme*'ye nereden girdiği ise meçhuldür.

³⁹ *Mirkâdü'l-Cihâd*'da İklides olarak geçmektedir. Bk. A. Akar (1995). *A. g. m.*, s. 36.

⁴⁰ Necati Demir (1999). *A. g. e.*, s. 238.

⁴¹ Günümüzde Ordu iline bağlı, Ünye ile Niksar arasındaki Akkuş ilçesi.

Kara Burç söyledi: "Biraz asker verin, ben Artuhî'nin üzerine gideyim. Siz de Melik'in üzerine gidin. Gavaris'in oğullarına bir mektup yazın. Tövbe edip, tekrar Mesih dinine dönsünler."⁴². Hristiyan beyleri ve Puthil uygun olan ne ise onu yapmaya karar verdiler. Sonra askerleri yoklayıp, yüz bin kadar askeri kayıt altına aldılar. Rum ve Çerkezlerden otuz bin asker seçip, Kara Burç ile Bedros'un kumandasına verdiler. Onların görevi Artuhî'nin üzerine gitmek idi. Hemen bir mektup yazıp, Gavaris'in oğullarına gönderdiler: "Titi miti, İsa'nın eşeğinin ayağı. Bu mektup ben Puthil'den size yani Nikola ile Yorgi'ye gönderilmiştir. Bilmiş olun ki yüz bin asker topladım. Gürcü Ehron, Ermeni İklis, Bedros ve Kara Burç bir yere geldiler. Melik'in üzerine gidiyoruz. Eğer Melik'in bin canı da olsa biri ile kurtulamayacak. Eğer siz isterseniz ölmeyin. Geri Mesih dinine dönün. O yanınızda duran Müslümanları öldürün ki, bizim elimizden kurtulun. Aksi halde bu ordunun elinden biriniz bile kurtulamazsınız." dedi. Mektup tamamlandınca, bunu bir elçinin eline verdiler ve elçi Niksar'a gitmek üzere yola çıktı.

Diğer tarafta Bedros ve Kara Burç otuz bin askerle gittiler. Bir iki gün sonra casuslar gelip, Müslümanların dağın arkasında konakladığını bildirdiler. Bunun üzerine Hristiyanlar gidip, Müslümanlara baskın yaptılar. Aralarında cereyan eden savaşta Müslüman ordusu bozuldu ve çok kayıp verdi. Kaçabilenler Niksar önüne geldiler. Gavaris'in oğulları onlara ikramda bulundu ve gâzilerin yaralarını sardılar. Gece olunca Puthil'in elçisi gelerek Gavaris'in oğullarına mektubu getirdi. Bunlar mektubu okuyunca, İslâm dininden yüzlerini çevirip, Hristiyanlığa döndüler ve o kalede ne kadar Müslüman varsa kırmak için karar aldılar. Gece olunca Müslümanları şehid ettiler ve Artuhî ile Efrumiyye'yi de yakalamak istediler⁴³.

Gavaris'in oğlu Nikola'nın emriyle mektupta yazılanlar, o kalede yeni Müslüman olmuş bulunanlara bildirildi ve bunların hepsi Hristiyanlığa geri döndü. Gece yarısında anlaşılıp, kalede ne kadar asker varsa dağ ile meşe arasına çıktı. Sabah olunca yeni bir elçi geldi ve Bedros'la Kara Burç'un ulaştığını bildirdi. Nikola atlanıp, onları karşıladı ve önlerine geçerek, Müslüman ordusunun üzerine getirdi. Öğleye kadar savaştilar. Müslümanlar tamamen canlarından ümidlerini kesitiği bir sırada Abdurrahman-ı Tokadî, ordusuyla beraber Müslümanlara yardıma geldi. Bunlar Ermeni bölüğünün üzerine hücum ile pek çok Hristiyanı kırdılar. Abdurrahman, Gavaris'in oğullarından Yorgi'yi öldürdü. İlerleyen saatlerde Müslüman ordusu zor duruma düştü. Nihayet dağa çıkıp beklemeye başladılar⁴⁴.

Dânişmend Gâzî'ye gelince, onlar Halkümbed Kalesi önünde konaklamışlardı. Puthil, Ehron ve İklis gelip Müslümanları dört taraftan yetmiş bin asker ile gece baskını yaptılar. İki taraf arasındaki çarpışma sırasında Gürcü Ehron, Melik Dânişmend'i uyuğundan yaraladı. Sabah olunca askerlerinin bir hayli azalıp, dört bin kişiye düşmüş olduğunu gören Melik Dânişmend, adamlarını toplayıp, Niksar tarafına doğru gitti. O sırada Yahya adlı haberci gelip, Melik'e Niksar'daki Müslümanların durumunu anlattı. Melik Dânişmend gece yarısında oraya ulaştı ve Hristiyanlara saldırdı. Savaş esnasında Kara Burç, Bedros ve Nikola da öldürüldüler⁴⁵. Sabaha yakın yenilen Hristiyan askerleri dağlara kaçmaya başladı.

Melik Dânişmend kale kapısına geldi. Kapıcılar kale kapısı önünde duruyorlardı. Gavaris'in oğulları onlara: "Kale kapısını açık bırakın. Belki yenilmiş bir şekilde geliriz. İçeri alırsınız." demişlerdi. Bu kapıcılar Melik'e kim olduğunu sorunca, o da Gavaris'in oğulları olduklarını söyledi. Böylece kapılar derhal açılınca Melik içeri girdi ve kaleyi zaptetti. Ertesi gün altı bin er ile Canik tarafına gitmek üzere yola çıktılar. O tarafta Puthil ve Gürcü Ehron, Dânişmend'in tekrar geldiğini öğrendiler ve dar bir geçitte pusuya yattılar. Melik, askerleriyle beraber gelip, o dar geçidi geçerken üzerlerine baskın yaptılar. Melik, kahramanca çarpışmasına karşın uyuğundaki yara açılıp, kan akmaya başladı. Buna rağmen Puthil'i öldürdü, fakat 17 yerinden yaralandı. Bir çok Müslüman ise şehit oldu⁴⁶. O sırada Canik beyi Manul, çark oku ile Melik'i vurdu. Ok, Melik'in böğründen girdi, diğer tarafından çıktı. Atının boynuna yığılan

⁴² Necati Demir (1999). A. g. e.,s. 239.

⁴³ Necati Demir (1999). A. g. e., s. 240.

⁴⁴ Necati Demir (1999). A. g. e.,s. 241.

⁴⁵ Necati Demir (1999). A. g. e.,s. 242.

⁴⁶ Necati Demir (1999). A. g. e.,s. 243.

Melik Dânişmend'i gâziler alıp, Niksar tarafına gittiler. Kaleye geldiklerinde Melik Dânişmend vefat etti⁴⁷.

Conâbî, kendi devrinde Dânişmend Gâzî'nin mezarının büyük bir ziyâretgâh olduğunu, onun hakkında yöre halkının büyük bir saygı beslediğini buranın mübarek biri olduğuna inandıklarını kaydeder⁴⁸. Urfalı Mateos, ayrıca Dânişmend Gâzî'nin memleketi imar edici ve Hıristiyanlara karşı çok merhametli bir zat olduğunu, onun tabiiyetinde bulunan Hıristiyanların, onun ölümü üzerine büyük matem tuttıklarını ilave etmektedir⁴⁹. Urfalı Mateos'un bu kaydına mukabil, *Dânişmendnâme* Hıristiyanların Melik Dânişmend'in ölümünü duyar duymaz harekete geçtiklerini yazmaktadır. Trabzon Beyi Puthil'in Kirakilis adındaki oğlu derhal Gürcülerden ve Frenklerden topladığı askerlerle büyük bir ordu meydana getirdi. Bu orduyla Hıristiyanlar nerede Müslüman olmuş şehir varsa hepsini geri aldılar. Bu arada Artuhî ile Efrumiyye'nin Hilfat adında bir oğulları dünyaya geldi. Artuhî Tokat'dan Amasya'ya geldi. Orada Melik Dânişmend'in oğlu Gâzî Bey'i⁵⁰ gördü. Melik Dânişmend'in hatunu Gülnüş Banu ise kederinden vefat etti.

Müslümanlar arasındaki matem henüz tamam olmadan Kirakilis ordusu ile gece vakti çıktı geldi. Bu gece baskınında Müslümanlardan çok kimse kırıldı. Eski gâziler mukavemet edemeyeceklerini görünce Tokat'a gitmek üzere yola çıktılar. Artuhî, Efrumiyye ve Melik Gâzî de onlarla beraber idi. Fakat bunlar Tokat'ın düşman tarafından hile ile ele geçirildiğini öğrenince Sivas kalesine doğru yöneldiler. Yolda aynı şekilde Sivas kalesinin de düşmanın eline geçip, Müslümanların şehid edildiğini işittiler. Bunun üzerine Malatya'ya gitmeye karar verdiler. Onların geldiği duyulunca Malatya şehir halkı hep beraber çıkıp onları karşıladı⁵¹. Daha sonra Artuhî, Efrumiyye ve Melik Gâzî'yi alıp, halifenin huzuruna çıktı, Anadolu ülkesinde ne olup bittiyse ona anlattılar. Bunun üzerine halife Horâsân'a mektup yazıp, Selçukluların katına adam gönderdi. O zaman Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey idi. Tuğrul Bey mektubu okuyunca, halifenin ondan Rum ülkesini fethetmesini istediğini anladı. Tuğrul Bey derhal hazırlık yapıp, Bağdâd'a geldi ve halife tarafından karşılandı⁵².

Dânişmendnâme'nin Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ile ilgili olarak verdiği bu bilginin kronolojik olarak yanlışlığı ortadadır. Zira, Tuğrul Bey 1063 tarihinde ölmüştür⁵³. Halbuki yukarıda Artuhî, Efrumiyye ve Melik Gâzî'nin halifenin yanına gitmeleri, Melik Dânişmend'in 1104 veya 1105'deki ölümünden sonra gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, bunların Bağdâd'a gitmeleri ile Tuğrul Bey'in ölümü arasında 40 senelik bir fark gözükmemektedir ki, bu mümkün değildir. *Dânişmendnâme*'de adı geçen Büyük Selçuklu Sultanı'nın burada kronolojik olarak Muhammed Tapar (1105-1118) ve ayrıca bahsi geçen dönemde Abbâsî Halîfesi'nin de el-Mustazhir Billâh (1094-1118) olması icabediyor.

Dânişmendnâme'de ayrıca Süleymân Şâh'ın da Bağdâd'a gelerek halifeye hürmet gösterdiği ifade ediliyor. Halife Süleymân Şâh'a "Rum'a varınca er gibi olup, yiğitlik gösterin. Belki o il yine Müslüman toprağı olup, öyle kalır" dedi. Süleymân Şâh'ın bir kız kardeşi vardı onu Melik Gâzî'ye verdi ve halife de onların düğünlerini kutladı. Sonra halife, başkumandanlığı Süleymân Şâh'dan alıp, Melik Gâzî'ye verdi. Artuhî'yi de Süleymân Şâh'a vezîr tayin etti.

⁴⁷ Necati Demir (1999). *A. g. e.*, s. 243 vd.; Dânişmend Gâzî'nin ataları, hayatı ve ölümü hakkında iyi bir tetkik için bk. Sefer Solmaz (1996). "Dânişmendli Ailesinin Büyük Selçuklu Devletinin Kuruluşundaki Rolü", *Niksar'ın Fethi ve Dânişmendli Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Niksar, s. 49-59; Melik Dânişmend Süryânî ve Ermeni kaynaklarına göre 1104-1105'de ölmüştür. Bk. Urfalı Mateos (1987). *A. g. e.*, s. 225; Karş. M. Halil Yınanç (1993). *A. g. m.*, s. 469; Münecimbaşı (2001). *A. g. e.*, II, s. 147-150.

⁴⁸ Muharrem Kesik (2001). *A. g. m.*, s. 250.

⁴⁹ Urfalı Mateos (1987). *A. g. e.*, s. 225.

⁵⁰ 1104-1134 yılları arasında Dânişmendli emiri. Bk. M. Halil Yınanç (1993). *A. g. m.*, s. 469-471.

⁵¹ Necati Demir (1999). *A. g. e.*, s. 248.

⁵² Necati Demir (1999). *A. g. e.*, s. 249.

⁵³ Tuğrul Bey Ramazan 455 (Eylül-Ekim 1063)'de Rey şehrinde vefat etmiştir. Bk. Sibte İbnü'l-Cevzi (1968). *Mir'âtu'z-Zamân fi Târihi'l-Âyan*, Neşr. A.Sevim, Ankara, s. 103; Reşidüddin (1999), *A. g. e.*, II/5, s. 27; Nişâbüri (1332 hş.). *A. g. e.*, s. 22.

Halife Melik Gâzî Bey'e çok mal, hazine, tuğ, alem, davul, katr, deve, otağ ve çadır bağışladı, sonra hepsini Rum ülkesini fethetmeye yolladı⁵⁴.

Dânişmendnâme' nin burada verdiği bilgiler de tarihî kayıtlarla örtüşmemektedir. Çünkü Süleymânşâh, Dânişmend Gâzî'den yaklaşık 9 sene önce öldüğünden⁵⁵, onun ölümünden sonra Bağdâd'a gitmiş olamaz. Bu cümleden olarak kaynağın verdiği diğer bilgiler de tarihî olmayıp, destansıdır. Ancak yukarıda izah ettiğimiz gibi destanda Dânişmend Gâzî, İbnü'l-Esir'in Malatya'yı fethinden bahsettiği Gümüştekin Taylu'nun babası ise bu bilgiler doğru olabilir. 1104-1105'te ölen eğer Gümüştekin İbn Dânişmend ise Dânişmend Gâzî'nin kendisi demek ki daha erken bir tarihte ölmüş olmalıdır.

Yine kaynakta Anadolu'da Rumların önde gelen kişilerinden Kirakilis ile Kilyan'ın sonunda Malatya'yı da zaptettiklerine dair yer alan rivâyete bakılırsa, Kirakilis, Trabzon Beyi Puthil'in oğlu olduğuna göre Trabzon dukalığının o tarihlerde Malatya'ya hâkim olması gerekir ki, böyle bir kayıt da tarihi kaynaklarda yoktur. Esasen Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan 2 Eylül 1106 tarihinden sonra Malatya'da hüküm sürmeye başlamıştır ki, zaten Dânişmend Gâzî'nin bu şehri 1101'de fethinden beri, şehir Türk hâkimiyetinde bulunuyordu⁵⁶. *Dânişmendnâme'* ye göre bu Hıristiyan beyleri Hazreti Ali'nin yaptırdığı mescidleri yıktırıp, üç yüz altmış kilise yaptırdılar. Bunları duyan Artuhî üzüntüsünden, Efrumiyye de hizmetçisinin verdiği zehirle öldü. Rivâyete göre, hizmetçisi onun tekrar Hıristiyan olmasından korkarak, onu zehirlemişti.

Melik Gâzî ise, Rum ülkesi üzerine yürüdü. Artuhî'nin oğlu Hilfat'ı büyüttü ve kendisinin de Süleymân Şâh'ın kız kardeşinden bir oğlu dünyaya geldi. Bu çocuğa Yağıbasan adını koydular. Süleymân Şâh da Rum ülkesinde çok gâzâ yaptı ve Kayseri'yi alıp, orada imparatorun tahtına oturdu. Süleymân Şâh, Melik Gâzî ile Hilfat'ı askere komutan yaptı. Onlar Kirakilis ve İklis ile Niksar civarında savaşmış, onları öldürdüler ve o vilâyette yerleştiler. Sonra Süleymân Şâh'ın ömrü sona erdi. Onun yerine Kılıçarslan (I., 1092-1107)⁵⁷ tahta oturdu. Melik Gâzî gelip, Niksar'da babası Dânişmend Gâzî için tekkeler ve şehitlere türbeler bina etti⁵⁸.

Sonuç

Destansı rivâyetlere dayanan bir alanda çalıştığımız için, ağır pratik sonuçlar doğurabilecek haberlerin gerçek tarihi bozmasına, mümkün merteye izin vermeme gayreti içinde olduk. Zaten eserini Melik Ahmed Dânişmend Gâzî'nin ölümünden yaklaşık yüz elli-iki yüz sene sonra sözlü rivâyetlerden aktarmak suretiyle yazan Mevlânâ İbn-i 'Alâ'nın gerçek tarihi anlattığını iddia etmek hiç de akıllıca olmayacaktır. Dolayısıyla destansı tarih diye adlandırılacak yaklaşım bilimsel tarih yazıcılığının dışında tutulabilir. Yine de tarihçilik ile destan yazarlığı arasında çok eskiden beri bir iletişim ve etkileşim bölgesi var olagelmıştır. Bu bölge her iki taraftaki haberlerin örtüşme bölgesidir. Biz bu çalışmada böylesi egzersizlere girişirken Dânişmendlilerin tarihsel dinamiğinin, destanla bazan örtüşen bazan da örtüşmeyen modelleriyle karşılaştık. Bu bakış açısıyla destandaki bir takım haberler tenkit süzgecinden geçirildiğinde tarihçilere seçici olmak düşmektedir. Aslında destandaki yaygın anlatımların çok miktarda efsanevî olayları bünyesinde barındırdığını da tespit etmiş oluyoruz. Buna mukabil araştırma sürecinde bulgularımız, tarihsel bilgiye bağlılığın gerektirdiği adımlara tabi olmuştur. Yaygın biçimde rastladığımız yanlış bilgiler karşısında doğru bilginin damgasını vurduğu çalışmamızda Trabzon tarihinin, Dânişmend Gâzî dönemi ile ilintisi ayırt edici özellikleriyle irdelenmiştir. Çıkardığımız sonuca göre, bölgede siyasal, toplumsal, askerî ve dinî olarak birbiriyle çatışan iki egemenlik vardı. Basit bir lisanla ifade edersek, bunlardan biri mevcut

⁵⁴ Necati Demir (1999). *A. g. e.*, s. 249.

⁵⁵ Süleymânşâh, Haziran 1086'da Halep önlerinde Tâcüddevle Tutuş ile yaptığı savaşta kendi bacağı ile intihar etmiştir. İbnü'l-Esir (1986). *A. g. e.*, X, s. 135; Sibt (1968). *A. g. e.*, s. 240; Urfalı Mateos (1987). *A. g. e.*, s. 169.

⁵⁶ Bk. E. Honingman (1993). "Malatya", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, VII, İstanbul, s. 236.

⁵⁷ I. Kılıçarslan hakkında yapılmış müstakil bir çalışma için bk. I. Demirkent (1996), *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara.

⁵⁸ Necati Demir (1999). *A. g. e.*, s. 249, 250.

egemenlik, diğeri ise yeni gelen misafirlerin kurmaya çalıştığı egemenlik. Bizans İmparatorluğu'nun mümessili olduğu birinci tarafın ucunda, yeni gelen misafirlere bu coğrafyada yer olmayacağı şeklindeki genel ve tartışılmaz önerme yer alırken; diğer uçta yediden yetmiş asker olarak Selçuklularla bağlantılı, hususî bir siyasi fonksiyon veya amaç güden hareketli bir kitle durmaktadır. Dolayısıyla 11. Yüzyılın Anadolu merkezli tarihinin 21. Yüzyılda ihtiva ettiği asıl anlam, Türkleri işgalci addeden görüşlerden "daha doğru" olması değil, Anadolu'nun Türklerin yurdu olduğuna dair meşruiyet sağlaması olmalıdır.

KAYNAKÇA

- ABŪ'L-FARAC (1987). *Abū'l-Farac Tarihi*, Çev. Ö. Rıza Doğrul, Ankara.
- AKAR, A. (1995). "Melik Danişmend Gâzî Cenklerini Anlatan Eserlerden Mirkâtü'l-Cihâd", *Melik Danişmend Gazi ve Danişmendname Sempozyumu*, Niksar, s. 36.
- AKSARAYÎ (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara.
- ANNA KOMNENA (1996). *Alexiad*, Çev. Bilge Umar, İstanbul.
- AYAN, E. (2007). "Trabzon Dukalığı: Gabras Ailesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (Trabzon, 25-26 Mayıs 2005) I*, Trabzon, s. 55-66.
- AYAN, E. (2009). "Sultan Alparslan'ın Ermeni-Gürcü Siyaseti", *Karadeniz*, Sayı 2, s.9-29.
- CAHEN, C. (1979). *Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979.
- DARKOT, B. (1993). "Niksar", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, IX, İstanbul, s. 273.
- DEMİR, N. (1999). *Dânişmendnâme*, Niksar.
- DEMİRKENT, I. (1996). *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara.
- FALLMERAYER, J. P. (1827). *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt*, München.
- FALLMERAYER, J. P. (2011). *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, Terc. A. Cevat Eren, Ankara.
- GAFFARÎ (1332 hş.). *Târîh-i Cihân Ârâ*, Neşr. Seyyid Kâzım Müsevî, Tahran.
- HONİNGMAN, E. (1993). "Malatya", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, VII, İstanbul, s. 236.
- IOANNES KİNNAMOS (2001). *Historia*, Çev. I. Demirkent, Ankara.
- İBN-İ BİBÎ (1996). *el-Evâmirü'l-Alâiye fi'l-Umûri'l-Alâiye*, I, Haz. Mürsel Öztürk, Ankara.
- İBNÜ'L-ESİR (1986). *el-Kâmil fi't-Tarih*, X, Çev. A. Özyayın, İstanbul.
- İBNÜ'L-EZRÂK (1990). *Mervânî Kürtleri Tarihi*, Çev. M. Emin Bozarslan, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İ. (1953). *Sultan Melikşah Devrinde Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul.
- KESİK, M. (2001). "Cenâbî'ye Göre Dânişmendliler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul, Sayı 4, s. 245.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1993). "Artuklular", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, I, İstanbul, s. 617
- KÖYMEN, M. A. (1976). *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul.
- MELİKOĞLU, M. Y. (1995). "Melik Ahmet Dânişmend Gâzî Tarihi'nde Niksar-Harsonisiyye", *Melik Ahmet Danişmend Gazi ve Danişmendname Sempozyumu Tebliğleri*, Niksar, s. 59-62.
- MÜNECCİBAŞI (2001). *Câmiu'd-Duvel Selçuklular Tarihi II. Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Neşr. ve Terc. A. Öngül, İzmir.
- NİKİTAS KHONİATES (1995). *Historia*, Çev. F. Işıltan, Ankara.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLÂH (1999). *Câmiü't-Tevârîh*, II/5, Neşr. A. Ateş, AnkaraZahîrüddin Nişâbüri (1332 hş.). *Selçuknâme*, Tahran.
- RUNCİMAN, S. (1989). *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. F. Işıltan, Ankara.
- SEVİM, A. (1990). *Ünlü Selçuklu Komutanları*, Ankara.
- Sevim, A. (Ocak 1962). "Artukluların Soy ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Belleten*, XXVI/101, s.121-146.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ (1968). *Mir'âtu'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyan*, Neşr. A. Sevim, Ankara.
- SOLMAZ, S. (1996). "Danişmendli Ailesinin Büyük Selçuklu Devletinin Kuruluşundaki Rolü", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Niksar, s. 49-59.
- SÜMER, F. (1998). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, İstanbul.
- SÜRYANİ MİHAEL (1944). *Süryani Patrik Mihail'in Vekâyinâmesi II (1042-1195)*, Nşr. H. Andreasyan, T.T.K. Kütüphanesinde yer alan daktilo edilmiş nüsha, Ankara.
- ŞAHİN, K. (1999). *Dânişmendliler Döneminde Niksar (1071-1178)*, Niksar.
- TEKİN, R. (2000). *Ahlat Tarihi*, İstanbul.
- TURAN, O. (1993). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.
- URFALI MATEOS (1987). *Urfalı Mateos Vekâyinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, Çev. H. D. Andreasyan, Ankara.
- UZLUK, F. N. (1952). *Anadolu Selçukluları Gününde Mevlevî Bitikleri Anadolu Selçukluları Tarihi III*, Ankara.
- YINANÇ, M. H. (1993). "Dânişmendliler", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, III, İstanbul, s. 469-471.
- YINANÇ, M. H. (1944). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul.